

Papratę prie žemės

Seminaras

Remiantis dviem Vykinto Vaitkevičiaus įrašytais pokalbiais, kurių svarbesni fragmentai čia pat skelbiami, aptariamas žmogaus ir žemės santykis.

Seminaro pranešėjai: Giedrė ŠMITIENĖ, Vykintas VAITKEVIČIUS.

Seminaro dalyviai: Rasa BERTAŠIŪTĖ, Viktorija DAUJOTYTĖ, Ramūnas KARBAUSKIS, Rūta LIOGIENĖ, Kęstutis NAVICKAS, Daiva VAITKEVIČIENĖ.

Giedrė ŠMITIENĖ. Vykinto pokalbyje su Jonu ir Marijona Urbonavičiais persipina daugybė temų. Norisi sustoti ties viena – *Kaip jie žiūri į žemės darbą? Ką apie jį samprotauja? Kiek mes pajėgūs suvokti jų požiūrį?* Prieš pradėdama kalbėti apie pateiktą medžiagą, noriu papasakoti pasakos, užrašytos 1926 m. Vaineikių k., Rokiškio r., pradžią. Tik pačią pradžią:

Vienas žmagus dirba žemį. Ataja velnias. Jam pasgražėja žemės darbas. Jis ir saka žmagui:

– Žinai ką, dirbkim žemį in pusės.

Sakinys *Jam pasgražėja žemės darbas* yra lyg visai nesvarbus tolesnei pasakos plėtotei, tačiau jame yra visos būsimos istorijos motyvacija. Jis paaiškina, kaip ši istorija prasidėjo – velniui buvo gražu. Ši velnio patirtis yra gerai žinoma ir žmonėms, Vykinto pokalbininkams: jie dirba žemę, nes šis darbas yra gražus. Žemės dirbimo gražumas pokalbyje kartojasi daugybę kartų. Beje, tai kartojasi ir Daivos Vaitkevičienės pokalbyje su Rakščių šeima: kviečiai – „o gražūs“, gintariniai šiaudai – „gražūs gražūs!“, laukas – „koks gražus, uoj“ ir pats darbas gražus – „gražiai dirba, gražiai apsėja“... Nuo grožėjimosi žemės darbu ne kiek nutolęs ir šio darbo teikiamas malonumas. Kalbėdami apie susigražintą ūkį, pasakodami, kaip ėmė jame dirbti, Urbonavičiai sako: „Tai viens malonums!“ Tais pačiais žodžiais jie savo pasakojimą ir apibendrina: „Viens malonums!“ Retas šiandienos žmogui sakiny, nesvarbu, apie ką būtų sakomas. „Viens malonums“ – tai grynas malonumas, be priemaišų, be sąlygų. Šioje pokalbio vietoje Vykintas dedasi tipiškum žmogumi ir, siekdamas jų minties plėtojimosi, klausia: „Aš vis tiek dar nelabai

suprantu, kur yra tas smagumas? Čia tik rūpestis...“ Bet tada jau pokalbininkai jo nesupranta...

Kalbėdamas apie žemę, Urbonavičius sako, kad suarta žemė jam yra graži: „rudeni žemę suar, gražu pažiūrėt“, „gražiai laukai išdirbti“. Pasakoja, kaip jam ariant pirmininkas Zaksas sustoja pažiūrėti, pasigrožėti. Ir žmona šiems visiems vyro pasakojimams priitaria „nu i gražu“. Vykintas bando gražumą susieti su naudingumu ir taip iš tolo jų klausia: „jei žemė nederlinga, ne juoda, o koks priemėlis, tai jau ji jums bus ir negraži?“ Bet pašnekovai abu nustemba: „nu kaip tais?...“ – nelabai supranta. O Marijona tuomet priduria: „reik taip arti, [...] kad gražu būtų.“ Aiškiai matome, kad gražumas žmogų linksmina. Išdirbti laukai juos džiugina, neišdirbti, krūmais apaugę liūdina:

[J. U.] – Dabar labai, labai... labai... labai... labai... širdį skaud, labai liūdna, kai tie laukai aug krūmais. Eini, pirma buva, gražiai laukai išdirbti.

[M. U.] – Čia buva la... pievas! O dabar kas daras? Dabar tamsu, naktis... [*pokalbis vyksta vėlai vakare. – Vaitk.*]

Šioje vietoje Vykintas parašė pastabą, kad pokalbis vyksta vėlai vakare. Bet man regis, kad kalbėjimo situacijos tamsa kalbančiai Marijonai susilieja su neišdirbto lauko tamsa. Toliau cituoju jų pokalbį:

[J. U.] – Apauga krūmais.

[M. U.] – Apauga krūmais.

[...]

– *Jums atrodo, jeigu dirbamą žemę užauga miškas, tai yra...*

[J. U.] – Labai liūdna.

[M. U.] – Labai liūdna.

[J. U.] – Labai liūdna.

Pažiūrėkite, kaip kalbantieji vienas kitam atitaria, lyg ataidi vienas kito žodžius. „Apauga krūmais“, – sako vienas, „apauga krūmas“, – kartoja kitas. „Labai

liūdna“, – sako pirmasis. „Labai liūdna“, – atataria antrasis, „labai liūdna“, – dar kartą pirmasis. Supintas, aidintis kalbėjimas rodo jų išgyvenimo vienumą.

Klausinėjant, iš kur jų liūdnumas kyla, Urbonavičių mintis persiverčia į kitą pusę, ir jie ima pasakoti, kaip juos dirbama žemė džiugina, kaip jos gražumas atsiranda.

– *O dėl ko liūdna?*

[M. U.] – Nu kaip? Buva dirbama žemė, pavasaris ateina, apsėj, užaug, nupjaun. Rudenį žemę suar, gražu pažiūrėt, juoduoj! Pavasaris vėliak vėliak javai, vėliak tē daržai, vėl bulvės, ten visų žmonių, visi džiaugiamės...

Ir dar priduria paskutinį argumentą Vykintui: „Nu tai klausyk, mieste jum kitaip, o mes kaimi kitaip.“ Jie tiesiog gina savo kitoniškumą, tiki savo teisumu, savo patirtim visiškai neabejoja. Kitoj vietoj vėl kartojasi:

[M. U.] – [...] pasieji, tau aug, nuraviej tē daržus, aug, [...]

– *Tai yra žemė?*

[M. U.] – Taip, žemė. | Taip. Gyvenims mūsų

Girdim lyg pokalbį su žeme – apsėji, sudygsta, pasodini, išauga kerai – ne pats vienas veikia, bet su žeme išvien. Žmogaus veiksmas persipina su žemės veiksmas. Priešinga žemei yra *brukas* (grindinys, asfaltas); sako: „Pasisodysiu bulvytę mą, aš vis tiek rudenį išsikasiu aš ją. O ką tu ten an bruka to? Ką tam bruke tē ieškot, ką tē rasi?“ Brukas – kietas paviršius, ant kurio nelieka net tavo pėdsakų, ką jau kalbėti apie susipynimą.

Kuo gilesnis susipynimas, tuo intensyvesnis gyvenimas, šių žmonių gyvenimas. Toks žmogaus veikimas atrodo kaip kūrybiškas, nes nuolat interpretuoja kitą – žemę. Žemės interpretacija kūrybiška jos stipriu juti- mu. Prisiminate, kaip Daiva Vaitkevičienė savo pranešime sakė: paimi žemę į saują, žiūri, kokia ji yra, iš jos sužinai, ką toliau turi daryti.¹

Rengdamasi pokalbiui šioje vietoje buvau save sustabdžius – lyg per daug pasakyta, kūrybiškumas, interpretavimas žemdirbystėj – lyg dirbtinai susieja, tokia buvo kritinė refleksija.

1. Žr. šiame numeryje skelbiamą Daivos Vaitkevičienės straipsnį „Man ta žemė viską duoda“: žemdirbio pasaulėjauta Rakščių patirties pasakojime“.

Vykintas Vaitkevičius ir Giedrė Šmitienė 4-ajame prigimtinės kultūros seminare Užutrakyje. *Daivos Vaitkevičienės nuotrauka. 2013 m.*

Tačiau mano nuostabai čia save sustabdžius ir dar kartą peržiūrėjus tekstą radau šias eilutes:

[J. U.] – Yra kiti... kad dara skulptūras visokias, meninykai tē dar... O mes papratę prie tos žemės, tą žemę knist, iš tos žemės maitytis.

Nereikėtų galvoti, kad kaimo žmogus žino tik vieną miesto profesiją – menininko skulptoriaus. Galvotina, kodėl jam ateina į galvą būtent toks savo darbo palyginimas. Dar vienas keistas ūkininkui Remigijui Rakščiui prasiveržiantis palyginimas iš Daivos užrašyto pokalbio:

„Man tas laukas kaip paveikslas. [...] va, čia paveikslas mano!“

Sunku suvokti, kaip žemę dirbančiam žmogui ateina tokia mintis – lyginti išdirbtą lauką su paveikslu. Jis pakartoja ją kelis kartus, lyg užtvirtindamas – neatsitiktinai taip sakau. Mums darbas labiau susijęs su privalomybe nei su gražumu. Grožėtis gamta. Menu. Bet kaip grožėtis darbu, kažkodėl sunku ir įsivaizduoti... Ieškodama atsakymo noriu atkreipti dėmesį, kaip giliai šie žmonės yra panirę į savo aplinką ir kokio intensyvaus jutimiškumo jie yra. Kartu galvoju, kokio jutimiškumo mes esame. Ar siesime grožėjimasi su kūrybiškumu ar ne, bet kuriuo atveju jis yra estezinis, jutiminis. Vykinto užrašytame pokalbyje yra toks paprastas epizodas, kuriame Jonas Urbonavičius pasakoja, kaip jam kvepia arklys. Iš šio epizodo matome, kad į savo darbą, į savo ūkį jis išties yra paniręs visais savo jautimais.

„Tai jau kelinti metai arklio nebeturim, tai Jėsumarij, aš. Ma arklys, tai kvėp! Aš negaliu, negaliu...“

Matom susijaudinimą, sunkumą išreikšti ir kartu norą tai pasakyti. Jam svarbu tai pasakyti. Aišku, kad arklys neatskiriamas nuo žemės darbų, bet Jonui arklys nėra tik galimybė išdirbti žemę, jis prisimena arklių su žemės arimui nereikalinga savybe – su jo kvapu. Jam trūksta ne tiek žemės arimo, kiek ilgu arklio kvapo. Ir Ignas Končius yra rašęs: „Trošku mieste be [...] ariamos žemės kvapo, be karvių avių kapstomo mėšlo tvai-ko [...]“. Ir dar vienas epizodas iš vakar dienos, atskleidžiantis ypatingas žemę dirbančio žmogaus jutimines galimybes, jo pasinėrimą į darbą visomis jauslėmis. Be šio jutiminio atvirumo nebūtų grožėjimosi, nuo kurio pradėjau kalbą. Grožėjimasis, estetiškumas yra gilus jutimiškumo dalykas. *Aisthētikos*, graikiškai, – jutimnis. Žemės žmogaus darbas ir jo kūryba (turiu galvoje tai, ką šiandien vadiname liaudies menu) yra iš gilumos susiję dalykai. Paskaitysiu trumpindama, o jūs įsivaizduokite, kad klausote Van Gogho dienoraščio, rašyto tuo metu, kai jis tapė savo garsiuosius javų laukus:

- [miežių] akuotai! Tokie ilgi ir galiukai rausvi...
- Spalvingi...
- ... ir kai vėjas ...
- ... pučia, liūliuoja, bet visokios spalvos
- ... o saulėlydžiu ir rausva, ir violetinė...

Ir paskutinis epizodas apie žmogaus jutimiškumą, Urbonavičiai vienas per kitą pasakoja, kaip vaikystėje ganė gyvulius:

[J. U.] – [...] Mes basi karves ganėm! Pavasarį sniegą nulaida...

[M. U.] – I basi.

[J. U.] – I eik ganyt, nebuva guminių tų batų, basas eini.

[M. U.] – Po rugienas kojias kruvinas, suskirdusias.

[J. U.] – Dirbam, užaugam, i smagu buva.

[M. U.] – I nieka mes tos žemės nebijam!

[M. U.] – Nieka žemės nebijam. Labai g e r a i.

Vaikščioti basam – to laiko neišvengiamybė. Vaikščioti basam – tai liesti žemę kojomis, viena jautriausių žmogaus kūno vietų, vieta, kurioje daugiausia nervų. Šiandien tai iš esmės esame praradę. Batų pramonės ir daugybės kitų technologijų nebuvimas ugdė jautresnį, didesnių jutiminių galimybių žmogų. Jausti šaltą žemę, šiltą žemę, jausti duriančią ražieną ir galėti pasakyti „nieka žemės nebijam“. Mes net nenujaučiame, kad dėl to, jog esame kasdien apsiavę, bijom žemės, ne-

juntame jos. Timas Ingoldas, britų antropologas, neatitiktinai skirsto kultūras į basakojas ir avinčias batus. Dabar jau noriu klausti Vykinto: ar esi ką nors panašaus į *grožėjimąsi žemės darbu* patyręs iki šio pokalbio?

Vykintas VAITKEVIČIUS. Man tai buvo naujas dalykas. Pokalbio metu – jis užsitęsė labai ilgai – buvo sunku patikėti, kad aš girdžiu tai, kas manyje yra galbūt iš literatūros, gal iš jautrumo, kuris kyla iš šeimos, iš vaikystės, iš kelionių, susitikimų su gražiais, kūrybiškais žmonėmis. Jau vėliau, šifruodamas, su kiekvienu sakiniu, kuris buvo kaip grūdas į aruodą, vis labiau supratau, kad tai nepaprastai svarbus tekstas. Pirmas toks man. Apie ką aš labiausiai galvojau tada ir netrukus po to? Apie tai, kad išplėčiau žinojimą apie grožį, apie tai, kas gali būti gražu. Ir papildžiau profesorę Viktoriją Daujotytę, kuri yra sakiusi, kad taip sau abstrakčiai neegzistuoja grožis ar linksmumas; gali būti gražus lietus, kai jo reikia, graži saulė, jei reikia džiiovinti šieną. Čia aš atrandu, kad gražios yra tiesios vagos, kai mokama arti, kad gražumas kyla iš juoduojančios dirbamos žemės. Tai rodo, koks grožis yra šalia. Teisinga Giedrės pastaba – keistas nuskambėjęs palyginimas su menininkais skulptoriais ir pokalbininkų tuoj pat pasakytas „o mes tai knisam žemę“ iš karto susisieja, sako, kad jų kūryba – tai žemės kūryba. Menas yra iš jos kurti, ją puoselėti... Nelengva man kalbėti, komentuoti, aš tarsi susivieniju su savo pašnekovais, nes visiškai tikiu jais, ir man tai nepaprastai priimtina.

Atkreipčiau dėmesį dar į vieną kitą svarbų aspektą. Visų pirma į svetingumą, vaišingumą, dalijimąsi, neabejotinai susijusį su žemės kultūra: „Mum Dievas duod. Mes duodam, i mums Dievas duod.“ Tai nuolatiniai mainai, dalybos. Ne veltui aš jų klausiu, ir kaimynai klausia: o kaip jūs išmaitinat visus užeinančiuosius? Tiesą sakant, mums taip pat buvo paruošta vakarienė, neprisimenu, kokia, bet rimta vakarienė, mes irgi patekome į vaišinamųjų gretas. Buvo aiškiai parodyta, kad svarbu ir gražu ne tik sėjimas, auginimas, pjovimas, bet ir tai, kas toliau priklauso žemės kultūrai. Nereikia abejoti, tas nepaprastas vaišingumas yra prigimtinės kultūros dalis, jis kyla iš lietuvių kultūros prigimties. Kaip kad svečias namuose – nepaprastas. Mūsų susitikimas buvo dviejų dalių: prasidėjo sėdint vieniems prieš kitus, atviroje kambario erdvėje, baigėsi – prie stalo. Prie stalo buvo kitaip. Susėdus mums buvo pasiūlyta (į Lenartuvą atvykome šešiese) ir pats šeimininkas išgėrė taurelę. Pokalbis pasikeitė, pašnekovui atsirišo liežuvis. Tada išnirio tema, kuri iki tol

buvo nepaliesta, nors aš bandžiau, bet man buvo duota suprasti, kad negalima. Tai laisvės kovų tema. Bet ji liejosi prie stalo, ir mes praleidome pusantros valandos, klausydami prisiminimų apie laisvės kovų metus. Kitas labai svarbus dalykas, kurį pokalbininkai mėgino nuskaidyti sunkiai rinkdami žodžius, tai laisvės jausmas. Jie sunkiai rado palyginimus aiškindami, kokie jie yra laisvi. Kadangi lengva lyginti su buvusiu kolūkio laikotarpiu, jie tą ir pasirenka: kolūkis buvo kalėjimas, ir tai yra visai kas kita nei laisvė. Viską susieja sunkiai aprėpiama laisvės tema: kaip yra kovojama už laisvę, už žemę, už galimybę *laisvai* dirbti žemę, ją turėti. Perspektyva nepaprastai įdomi. Man tai priminė Balandišio ekspediciją. Tuomet pokalbio su partizanų ryšininke *Šviesele* metu atėjo mintis jos paklausti, kaip ji pajuto laisvę, kaip jautėsi vėl pamačiusi trispalvę. Pirmiausia pokalbininkė mėgino nuskaidyti tą būseną, kai netelpi savyje ir iš karto po to sekė sakiny: „Sugražino žemę.“ Asmeninė, vidinė laisvė tad neatsiejama nuo žemės turėjimo, nuo sugrįžimo prie žemės. Dar atkreipčiau dėmesį, kad Urbonavičiai grožisi juoduojančia žeme, kad juoda gali būti gražu. Tuoj pat prisimenu merkiniškius, kuriems garsioji Merkinėje gaminama juodoji keramika, juodi puodai ir puodeliai, jau kuris laikas yra tokie negražūs...

G. Š. Negalima atsieti juodumo kaip abstrakcijos – žemės juodumas ir keramikos juodumas yra skirtingi. Negali žmogaus paklausti, ar jam gražu juoda. Žemės juodumas yra kaip žemės patirties modusas.

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Jos prigimtis yra juoda. Juodos žemės didesnės galimybės, ji gali daugiau duoti.

G. Š. Čia ir procesas svarbus: ji juoduoja, kai ją dirbi.

V. V. Taip, nėra pasakyta „juoda žemė“. Jiems gražu, kai žemė juoduoja. Juodavimas, tarsi dainavimas: ne pati daina, bet dainavimas. Tai, kas vyksta.

Viktorija DAUJOTYTĖ. Man atrodo, kad žemė yra juoda. Šitas pokalbis tai patvirtina. Vykintas klausia: „Jeigu suari, bet jinai nejuoduoja, ar Jums taip pat gražu?“ Jam atsako: „Nu kaip ji nejuoduos?“ Ji negali nejuoduoti, jeigu yra juoda iš prigimties. Juoda iš prigimties. Šitas atsakymas man labai pažįstamas.

V. V. Gali būti, kad čia yra truputį sudėtingiau: gali būti žemė ne juoda, bet ją juodai dirba žmogus.²

2. Plačiau žr. VAITKEVIČIUS, V. „Iš prigimtinės kultūros žodyno: juoda žemė“. Iš: Liaudies kultūra, 2013. Nr. 4, p. 60–80.

V. D. Jis dirbdamas leidžia išryškėti pamatinei žemės savybei, ne padaro, o išryškina savybę.

V. V. Galbūt.

Rasa BERTAŠIŪTĖ. O, sakykite, ar negali būti sąsajų su juoda duona? Duona irgi ne juoda, jos juodumas kažkoks pamatinis. Juoda gal išreiškia pirminę žaliavą...

V. D. Aukštą savybę, pačią aukščiausią savybę. Juoda duona turi aukščiausią savybę.

R. B. Duona kaip dirvos įvaizdis.

Rūta LIOGIENĖ. Bet juodas darbas yra pats suniausias ir pats žemiausias. Aukštumas iš negatyvios pusės.

V. D. Bet pažiūrėkite, ką ji kalba apie savo darbą, tikrai juodą, kaip jinai jį pavadintų, kai basi per ražienas, kada žiemos...

D. V. Man regis, juoda žemė yra ne tik dirbama žemė, bet apskritai žemė. Prisimenu užkalbėjimo formulę:

*Žemė juodoji, žemė juodoji, žemė juodoji
Kam tu paleidai, kam tu paleidai, kam tu paleidai,
Negadną daiktą.*

Gyvatę, suprask. Čia kalbama ne apie dirbamą žemę, bet apskritai apie žemę.

V. D. Žiūrėkite, Daiva, labai gera situacija: gadna žemė arba juodoji, aukštos prabos, paleidžia negadną daiktą. Iš gėrio, iš aukštumo šitas negadnas daiktas.

D. V. Dar šita formulė yra įdomi tuo, kad pažyminsys sukeistas vietomis su subjektu: „žemė juodoji“, o ne „juodoji žemė“. Tai būdinga sakralinėms formulėms. Saulė šviesioji... Tai mūsų aukštosios kalbos stilistika, aptinkama maldelių, apeiginių kreipinių, kai kurių dainų tekstuose...

V. D. Susitinkame su savybės maksimumu.

V. V. O kokių dar yra? Rūta žalioji...

D. V. Gabija šventoji: iš pradžių pasakomas vardas, o tada pridedama savybė, kuri yra esminė. Tai yra stereotipinės formulės, iš kurių matome, kad ta savybė neat-siejama. Sukeitimas vietomis atkreipia dėmesį iš karto.

G. Š. Vis apie savybę kalbame, numatydami, kad ji pastovi. Ar tikrai taip yra?

D. V. Šiuo atveju savybė išreiškia prigimtį.

V. V. Tiesa, Aukštadvario ekspedicijoje viena moteris pateikė turtingą sapnų rinktinę, ten išniro kita reikšmė: suartas juoduojujantis laukas reiškia mirtį. Aš nerandu ryšio... Ta pati juoda žemė gali būti ir labai gera, graži, ir reikalaujanti...

V. D. Įkrito man į sąmonę Marcelijaus Martinaičio kalba, laidojant Vytautą Kavolį – pirmas sakinytis, kurį jis ištarė kaip koks žynys formulę: „Štai vėl prasivėrė žemė.“

V. V. Ką tik buvo palaidotas profesorius Norbertas Vėlius. Todėl taria „vėl“...

D. V. Atsiveriančios žemės įvaizdis atsiranda laidotuvių apeigose. Savaiame žemė neatsiveria – žemė yra atveriamą apeigos būdu ir tai padaroma tradiciniu laidotuvių ritualu – raudojimu. Apie laidotuves, kuriose nebuvo paraudota, sakoma: „Va ir nuėjo neatverton žemėn.“ Žemė yra uždara – turi būti apeiginis veiksmas, kad ją atvertum.

V. V. Mums sunku suprasti, kaip buvo suvokiama Žemyna, žemės deivė. Galėjo ją reikšti rugių pėdas, bet trumpas tas metų laikotarpis, kai atsiranda rugiai, iš kurių ta figūra. O visą kitą laiką, kai einama arti, sėti... Tekstai, į kuriuos šiandien siekiame įsiskaityti, ir vakar dienos Daivos pranešimas byloja apie nepaprastai jautrų elgesį su žeme. Atrodo, kad artimiausiu metu turime sugrįžti prie Žemynos – žemės deivės – tyrimų. Šių pokalbių duomenys turi tvirtą istorinį pamatą. Antai iš atminties išnyra XVI a. pasakojimas apie tai, kaip į Žemaitiją buvo atvežti geležiniai noragai ir kaip žemaičiai atsakė juos naudoti. Noragų naudojimas, tvirtino žemaičiai, sukėlė nederlių, ir toliau arė medinėmis žagrėmis. Darbas buvo apeiga, tam suprasti nereikia teorijos. Pačiame darbe buvo, kaip Giedrė sako, jutiminių dalykų – spalvos, kvapai, ką kalbėti apie bendrumą su arkliais, su jaučiais, kol jais buvo ariama. Analizuojami tekstai mums pirmą kartą piešia nepaprastai gilų paveikslą dalyko, kuris tyrinėtojų ilgą laiką, drįstu sakyti, grubiai buvo vadinamas žemės kultu. Sąvoka, kuri, tiesą sakant, man visuomet atrodė stokojanti savo tikrojo turinio. Išskaidant žemdirbystę į metų laikus, pasėlius, žemdirbius, įrankius, veiksmus, atsietai tiriant socialinę, ekonominę ir kultūrinę istoriją, kaskart buvo ardoma žemės kultūros visuma, jutimai atskiriami nuo darbų, darbai nuo apeigų.

Nepaprastai svarbu, kad darbas savaime gali būti gražus, darbas gali būti apeiga. Nuostabus pokalbininkų pasakymas „žemė yra mūsų gyvenimas“. Galim prisiminti tą vietą (tiesa, tekstuose yra vertikalūs brūkšnyti, kuris reiškia pauzę; prieš dvejus metus mes sutarėme, kad mėginsime tai žymėti, ir aš tą padariau). Taigi:

– *Kai Jūs sakot „žemė“, ar aš teisingai suprantu, Jūs pirmiausia turit omeny dirbamą žemę?*

[M. U.] – Taip. | Taip.

– *Ar Jūsų kiemas yra žemė?*

[M. U.] – Dirbama žemė. Bendrai viskas, viskas gerai. Bet dirbama žemė.

– *Dirbama?*

[M. U.] – Pavasarį... pava... iš rudenio suarta, pavasarį pasieji ten, jei jau dirbi, vėl pasieji, tau aug, nura viej tē daržus, javai aug, turi i paršui paduod, i karvei paduod, vaikai i šiena pasišienauja.

– *Tai yra žemė?*

[M. U.] – Taip, žemė. | Taip. Gyvenims mūsų.

[J. U.] – Yra tava triūsas, tava... tava...

[M. U.] – Daba Jūs tē gaunat algas, viska, iš to gyvenat, o mes iš to gyvenam. Nu i dar pensijikės biškį užsidirbam, kolūkį beeidami. | Žemė b r a n g i...

Gryni pinigai yra pensijikė, o žemė yra brangi, ir tas Urbonavičių pasakoma pabrėžtinai.

G. Š. Jiems šis brangumas reiškia, kad ji yra neparduodama... Net keista, kaip jie kalbėdami niekur į pirmą vietą neiškelia naudos. Jie tik pasakoja, kaip ją dirba, kaip tiesiog su ja gyvena, koks jiems yra malonumas dirbti. Iš to gražaus darbo, to malonumo lyg savaime atsiranda javai, bulvės. Visai kaip tas pasakos velnias, užsimanęs dirbti ne dėl derliaus, bet dėl darbo gražumo. Bet yra dar toks dalykas šitame tekste: jie mini vaikus, kaip jie atvažiuoja, padeda dirbti, bet yra nepatenkinti. Atvirai sako: „Vaikai dabar keikia an mūsų.“ Jie nenori padėti, nesupranta, kam to tėvams reikia. Ir to arklio kvapo jie nesiilgi. Ir kam čia tos karvės reikia, nesupranta. Nors vaikams visko įdeda, vardina, kiek jie išsiveža, bet jie nenori žemės dirbti. Ramūnai, jums žinomas šių dienų ūkininkavimas, kodėl vaikai keikia, nenori žemės dirbti? Kas pasikeitė?

Ramūnas KARBAUSKIS. Vakar buvo keltas klausimas, ar žemė iš tiesų kvepia. Žmogui, kuriam žemė yra maitintoja, ji kvepia. Ir man, kai prisimenu vaikystę, labiausiai kvepėdavo tėvo paltas, kai jis grįždavo iš

fermos, tai aš prisimenu labai gerai. Ir iš tikro – mėšlas kvepia ar smirdi? Mano kartoj yra žmonių, kurie užaugom kaime, kuriems dar kvepia. Dabartiniams vaikams jis kvepia mažiau. Ir kur yra problema? Mūsų kartoj vaikai buvo priversti ravėti kolūkio burokus, tai buvo tam tikra prievarta. Ir jiems jau niekas nekvepia. Žmogui, kuriam žemė yra maitintoja, – ji visą laiką yra juoda. Aš – agronomas, kai šneku apie dirvožemį, jis gali būti visoks, bet kai šneku apie žemę, žemė man visada juoda. Esminis skirtumas, ar žmogus žiūri į žemę kaip maitintoją, ar kaip į turtą. Žemdirbiui, kuris žemę dirba, – nesvarbu, stambus, smulkus, – pirmiausia ji yra maitintoja. Bet yra daug žmonių, kuriems tai yra turtas. Tada niekas nekvepia, ir jie nieko nemato. Kiekvienas žemdirbys, jaunas jisai ar vyresnis, kai lauke –20 °C ir kai nėra sniego, galvoja, kas bus su būsimu derliumi, tikriausiai nušals. Lietuvoje tie, kuriems žemė buvo turtas ir kurie užsiėmė žemės ūkio paslaugomis, visi iškrito. Žemė neprisileidžia žmogaus, kuriam ji tampa turtu. Pokalby minimas žurnalistas Šliužas, šnekama apie žemės pardavimą užsieniečiams. Vėlgi, tas klausimas susijęs ne su tuo: lietuviai ar užsieniečiai? Klausimas – ar žemė – turtas, ar maitintoja.. Mums yra maitintoja, jiems yra turtas.

Jeigu jie dirbs žemę iš tikrųjų patys – tegul perka. bet jei jie yra kokie investitoriai ir perka ją kaip turtą – mūsų laukia jau pažįstamos problemos. Tokie žmonės šalia negyvena, nesirūpina savo kaimynais, apie juos negalvoja. Kaimas išgyvens tik tuo atveju, jeigu į jį ateis jauni. Naisiuose trisdešimt aštuoneri metai vyksta „Poezijos pavasaris“, kiekvienais metais. Kiekvienoje troboje žmonės turi knygų su autorių parašais. Mes užaugom tarp jų. Mano brolis, Rusijos teatro meno vadovas, sako: „Aš esu iš mažo kaimo, iš Lietuvos.“ Bet jis užaugo tarp poezijos knygų. Tai duoda neapsakomą rezultatą... Šiandien Naisių vaikai skaičiuoja, kiek mūsų sukeltuose inkiluose gyvena paukščių. Ar miesto vaikas eitų, žiūrėtų, skaičiuotų? Mes jau treči metai transliuojame iš Naisių gandrų lizdą, galima stebėti, kaip gyvena gandrai. Tai irgi paveiku.

G. Š. Turėtume pereiti prie antrojo seminaro teksto – pokalbio su Juzefa Ramanauskaite. Įdomus šių dviejų tekstų santykis – kaip dvi skirtingos pozicijos.

V. V. Juzefa Ramanauskaitė – gyva legenda. Vakar žiūrėjome Roberto Verbos filmą apie Jurgį Dovydaitį, jame buvo ir Juzefa. Jos balsas filme buvo kaip tik toks,

Diskusija 4-ajame prigimtinės kultūros seminare. Iš kairės: Vykintas Vaitkevičius, Giedrė Šmitienė, Ramūnas Karbauskis, Daiva Vaitkevičienė. *Arino Baltėno nuotrauka. 2013 m.*

kokį mes išgirdome praėjusiais metais kartu su Arūnu Baltėnu ir Mantu Lapeika. Buvo nepaprastai įdomu. Pas Juzefą važiuojame norėdami išryškinti senolio – į dešimtą dešimtį įkopusio žmogaus – portretą. Antroji priežastis buvo jos santykis su Jurgiu Dovydaičiu, jie nemažai bendravo ir susirašinėjo. Trečioji – vietos, su kuriomis Juzefa buvo susijusi, – tai jos gimtinė, viensėdis prie švento Kakarykainio, ir dabartinė jos gyvenamoji vieta prie kito šventkainio – Kražių Medžiokainio. Galimybė tirti tą ryšį pasirodė nepaprastai patraukli ir dėkinga. Šventas kalnas gimtinėje, koks jis, iš kur kyla šventumas, kaip tas jautrus santykis branginamas, saugomas, kaip ten joks medelis nekertamas, net malkos nerenkamos, kaip metuose yra viena vienintelė šventė – Sekminės, kuomet tėvas užlipdavo į tą kalnelį ir parnešdavo berželius. Tai ir buvo tas vienintelis kartas, kai galima nulaužti šakelę, namo parnešti dalelę vietos šventumo. Čia iškyla ir karaliaus Mindaugo, kuriam draudžiama laužti šakelę, paveikslas, ir kuršių genties šventvietės, ypatingos Turlavos giraitės paveikslas. Lig šiol keturių kaimų gyventojai, kuršių didikų palikuonys, jaučia nepaprastą vietos šventumą, nedrįsta ten nė šakelės nulaužti! Nulaužęs nors šakelę žmogus, pasakojama, baudžiamas. Yra tik viena išimtis – jei kaime miršta žmogus, tada einama į šventą giraitę egliaškių ar kitų šakelių. Pokalbis su Juzefa labai praturtina mūsų žinias šventų giraičių tema. Pokalbio metu supratau, kad Juzefa yra visai kitokia, na, atrodo, ne žemdirbiška. Jinai užaugo tėvų viensėdyje, tarnavo. Jos darbai namuose ir kaip samdinės buvo susiję su žemės ūkiu, bet prie jų nėra jokio prieraišumo, ji nekalba apie darbą (darbas ir kalbėjimas apie jį Urbonavičiams netgi teikia malonumą!). Ramanauskaitės asmenyje matome nepaprastai seną, gražų žmogų, kuriam gamtos kūriniai, gamta yra pati gražiausia. Urbonavičiams buvo *labai labai labai liūdna*, kad dirbama žemė virsta mišku, netenka dirbamos žemės statuso, o Juzefa Kakarykainio giraitę ir, matyt, visas kitas giraites regi kaip gamtos kuriamą grožį. Gamta pajėgi kurti grožį, ir tas grožis yra savaime. Jinai kalba apie kalnelio gražumą, kuris, be abejo, irgi yra duotybė, niekas jo nėra supylęs. Reikia pridurti, kad nepaprastai išraiškingas yra nuo Kakarykainio matomų dvylikos bažnyčių vaizdinys, ir tai patvirtina kalnelio nepaprastumą, šventumą. Be jokios abejonės, tai tik tikėjimas, nes, kaip pati pokalbininkė pripažįsta, nuo kalno matyti trys bažnyčios. Ji pati neklausoma kalba apie tai, jog Kakarykainį „mes labai mylėjom“. Jos meilė nukreipta į kalnelį, kurio viršuje labai graži aikštelė. Aikštelė tarsi pritaikyta

žmonėms būti, ji vėliau lygins tą vietą su atokvėpio, pramogų vietomis. Ir toji aikštelė Juzefai yra graži, ir kalnelis gražus, ką kalbėti apie gimtinės ažuolą, kuris yra „atminingas“.

G. Š. Lyg ir abejočiau gamtos, kuria Juzefa džiaugiasi, savaimingumu ir grynumu. Ar atkreipėte dėmesį, kai ji pasakodama apie tai, koks gražus tas kalnelis, sako: „Buvo medžiais apaugęs, taip, lyg tyčia kad kas būtų susodinęs.“ Ir tai yra gražumo apibūdinimas: taip apaugęs, lyg susodinta. Gamta lyg ir savaiminga, bet lyginama su tuo, ką žmogus padaro, kaip jis sodina. Žiūrėkit, ji pasakoja, kaip tam kalnely medžiai sluoksniais eina – baltmiškis, alksniukai, lazdynai, ažuolai, ir tarp visų tų medžių yra takelis į kalnelį. Yra takelis, tas takelis yra žmogaus pramintas, jisai laikosi, jisai veda. Užlipus ant to kalnelio yra aikštelė, kur gali pasižvalgyti. Ar ji savaime neapaugus užsilaiko? Kaip vakar kalbėjome, jei tik žemę apleisi, tuoj bus miškas. Ir pažiūrėkite, kaip ji pasakoja apie kalnelį šiandien, koks jis yra. Užsodino jį eglaitėmis – nėra jokio tako, negalima nė užlipti, nė pasižvalgyti. Tarp žmogaus ir tos vietos šiandien nėra jokio ryšio. Jį apsodino kažkoks viršgamtiškas žmogus, nesukurdamas sau pačiam erdvės, nepramindamas takų. Man atrodo, kad jos pasakojimas apie Kakarykainį jos jaunystėje ir dabar atskleidžia du skirtingus žmogaus veikimo būdus: vieną, kai užsodina eglutes taip, kad nebūtų takų, ir pačią regyklą, pasigrožėjimo vietą, užsodina; kitą, kai žmogus lyg nieko nedaro, bet iš tikrųjų užlaiko takus, aikštelę, kuria apsidairymo galimybes, savo jautrumu, savo žvilgsniu jas išskiria. Nors situacijos skirtingos, bet nė vienu atveju nėra grynos gamtos.

V. V. Dar galima tiesiog perskaityti sakinį: „Kakarykainis galėjo būti šimtmečius nesuardytas ir galėjo žmonėms teikti tą malonumą – nueiti pasižvalgyti, pavaikščiot ir pagražinti, žmonės būt pagražinai, dar kuo nors pajvairinai.“ Juzefos malonumas, priešingai nei Urbonavičių, yra visiškai neaktyvus fizinis darbas, bet...

G. Š. Nuo Urbonavičių tai čia tikrai skiriasi, bet... Juzefa, kaip ir jos tėvai, godoja šitą kalną. Ir tai toli gražu nėra tas pat, kas nieko neveikti. Galima vadinti pasyviu veikimu, bet net ir to nesinorėtų daryti. Pažiūrėkite, kad ir ką ji kalbėtų, viską linkusi saugoti. Jos sąmonė yra kažkokia sauganti. Ji sako: keistai mes toj Lietuvoj elgiamės, atrodo, mes ją ku-

riam, nepriklausomą Lietuvą, bet, sako, kai žiūriu, tai matau, kad vis ką nors griaua. Dabar, sako, ant Medžiokalnio nereikalingas medis, tai nereikalingas kryžius – bet jeigu jisai senas yra, tai reikia jį saugoti, t. y. reikia taip elgtis, kad jisai kuo ilgiau laikytųsi, bet tai nereiškia nieko nedaryti. Praminti iki jo takus, jį lankyti, tai yra tam tikras aktyvumas... Dar man įstrigo ta vieta, kur jinai sako, kodėl tas Kakarykalis brangus: jisai nėra savaime brangus ar savaime šventas. Ji tiesiai sako: mes jį branginom, dėl to jis yra brangus – „Kakarykalis negalėjo būti kertamas. Dėl to jis mums brangus buvo.“ Jeigu į jį neliptum, jeigu tako nepramintum – to brangumo nebūtų. Čia nėra to absoliutaus savaimingumo. Na, tokio savaimingumo, kokį mes įsivaizduojame: gamta laukinė, nepaliesta, pirmą kartą žmonių žvilgsniui atsivėrus. Ji žmogaus žvilgsnio, jo vaikščiojimo formuojama.

V. V. Be jokios abejonės, brangumas kyla iš santykio. Ir Urbonavičiams žemės brangumas iš jų santykio. Juzefai tas brangumas kitoks. Suprantu, kad čia paliečiame apskritai brangių vietų klausimą.

G. Š. Mūsų pragmatiškam mąstymui tai nėra taip paprasta. Nors ir tarpusavy skirtingi, mums vieniškai neiįprasti ir Urbonavičių darbo malonumai, ir Ramanauskaitės Kakarykalis. Jos tėvai turi tik penkis hektarus žemės. Gyvena varganai: dešimt vaikų. Tuose penkiuose hektaruose yra Kakarykalis. Ji sako, kad jo aikštelė yra hektaras su trupučiu – vien aikštelė. O dar šlaitai, įdomu, kiek be Kakarykalinio jiems žemės lieka? Visi vaikai ėjo tarnauti. Tačiau kalno jie nepaverčia žeme, net malkų nerenka.

V. V. Taip, yra daug pavyzdžių, kuomet medžiai išpjaunami, kelmai raunami, pradedama arti piliakalnį, kuris savininkui teko kaip dirbamos žemės sklypas.

D. V. Bet kyla klausimas, ar Kakarykalis yra žemė. Turbūt ne?

V. V. Po viso jos savaiminio išpasakojimo aš jos klausiu:

– *Ar jums pats kalnas buvo svarbu, ar tie medžiai senoviniai?*

– Viskas buvo svarbu. Medžiai ir kalnas. Ot, tų medžių nėra, bet vis tiek Kakarykalis yra minty visada. Ir kur kas kada, vis prisimeni, kaip buvo Kakarykalis. Tėvelis labai mylėjo. Matai ypatingai, kad mes la-

bai m y l ė j o m Kakarykalinį. Jis neleisdavo beržo šakų šluotom pasirišt nupjaut. Per Dievo Kūno šventę tai jau pats eidavo, pripjaudavo savo nuožiūra ir jau puošdavo kiemą, bakūžę tą jau papuošdavo beržukais. Tik va taip neleisdavo. „Nelaužykite nieko nuo Kakarykalinio!“ Ir to kuro ne taip, kada buvo, kiek norint... Nuo Kakarykalinio nebuvo galima nė kirsti... nė alksnį, nė medį kokį, nieko. Geriau mažiau buvo į ugnį dėt, bet Kakarykalis negalėjo būti kertamas. Dėl to jis mums brangus buvo. Ir dabar man brangus Kakarykalis yra.

Dabar Juzefa gyvena tolokai nuo Kakarykalinio. Turbūt paskutinis jos veiksmas buvo atminimo kryžiaus pastatymas. Ir viskas, ir toliau jos Kakarykalis yra mintyse. Aš, matydamas, kad Medžiokalis yra žymiai arčiau, jau žymiai vėliau klausiau, ką jai reiškia Medžiokalis. Bet ji sako, kad Medžiokalis jai nedaro jokio įspūdžio...

G. Š. Ji sako: „Kakarykalis mažesnis yra, Medžiokalis didesnis daug.“ Ir tuo bando paaiškinti, kodėl jai įspūdžio nedaro. Lyg kalno mažumas būtų jo privalumas.

V. D. Iš Ramanauskaitės pasakojimo neabejotina, kad šventumo jautimas yra perduodamas ir perimamas. Kakarykalis jai šventas ne visomis funkcijomis, o tomis, kurias ji iš tėvo perima. Svarbiausia – negalima liesti. Ji įstato ten savo ženklus šventumui, krikščioniškus, nors aišku, kad tas šventkalis yra iš labai senos praeities, bet esminis čia yra šventumo jautimas. Kakarykalis – vieta, kurioje šventumas gali būti atgaviamas, pakartojamas taip, kaip tu jauti, supranti. Man atrodo, čia yra labai svarbus liudijimas.

K. NAVICKAS. Šventumą patvirtina tai, kad dėl nepriteklių, dėl pragmatinių dalykų kalnelis nėra liečiamas.

V. D. Taip. Šventa vieta yra ypatinga, jai negali būti taikomi tokie pat kriterijai.

K. N. Bet įdomu, kaip jisai kitiems, ne tos šeimos nariams, ar jisai buvo bendruomenei šventas?

V. D. Jis šventas tiems, kurie išlaiko sąmonėje tą jutimą arba žinojimą, arba prisiminimą, kad jis šventas. Šventumo gija gali nutrūkti. Šventumo yra tiek, kiek žmonės jį išreiškia.

V. V. Žiūrėkit, kaip Ramanauskaitė tą šventumą išgyvena ir kartu pripažįsta, kad mes visi išeisim: „Nebematysma, nebeskaudės, neberūpės. | Nebeprišiminsim. | Viskas pasikeis.“

V. D. Ribos jutimas: nebeskaudės, nebeprišiminsime. Ir galiausiai riba – viskas pasikeis.

G. Š. Profesore, sakote, kad Žemė Juodoji yra aukščiausia vertė, ir tada dar randame Žemę Šventąją? Kokios jų santykis?

V. D. Labai sunku pasakyti. Tik rizikuodami galime kalbėti. Šventos vietos žemėje išsiskiria kaip ypatingo statuso. Jos yra kito lygmens. Dirbama žemė, žmogus jaučia jos šventumą, bet kartu ji yra jo maitintoja. O šventos vietos iškrenta iš pragmatinės veiklos: negalima iš to kalnelio maitintis, negalima netgi žabų nešti. Atrodo, yra tiesiog skirtingi dalykai. Kokios čia yra sąsajos, nesiryžtu sakyti. Bet aišku, kad klausimas yra labai svarbus.

G. Š. Gal atsitiktinai, bet mes turime du tekstus ir atrodo, kad viename nesvarbi žemė juodoji, o kitame kaip ir nieko nebėra be žemės juodosios. Urbonavičiai tokių atskirų šventų vietų lyg nenurodo.

V. V. Yra. Yra netoli jų Šiaulės kalnas, ir jis yra įskaičiuotas į jų vietas.

V. D. Turėtų būti. Žmogus, išgyvenęs tiek ilgai savo vietoje, turėtų turėti šventų vietų, tokių ypatingesnių, jautimą, nujautimą – piliakalnio, kalnelio. Turėtų būti. Ir jeigu iš tiesų pasirodo kalnas, tai kaip tam tikras dėsnis. Bet Vyckintas teisingai sako, čia yra skirtingi žmogaus tipai. Viena vertus, Ramanauskaitė tebeturi tokius tikrus jūtimus, tačiau dar reikėtų atkreipti dėmesį ir į jos trobikę, bakužę. Ji yra žmogus, kuris praėjo daug bakužių, užtat ji neturi vietos pastovumo ir žemės. Ji neturi savo trobikės, tai neturi ir savo žemės aplinkui. Ji ir negalėjo jos įgyti – tarnavo. Su žeme reikia turėti savo santykį. Gražiai užrašyti sakiniai: „Praėjau trobikių daug, pakol įsigijau aš savo. Čia jau ta – nuosava.“ Taigi tas jos gyvenimas galėtų būti ilgesnis, ji galėtų savo sklypelį ir tas kelias lysveles turėti... Ji išleidusi knygą, priklauso prie tų žmonių, kurie kažkaip savaimingu būdu pakeičia žemės dirbimą į knygą. Jos kal-

ba, prigimtinės kultūros požiūriu, yra seklesnė negu Urbonavičių. Ji ištaria „gerbiama Garbenienė“, ir iš karto matai, kad santykis yra ne tas: čia gi žemaičiai, ta „gerbiama“ niekaip neprišiderina prie tikrumo. Jos gi kaimynės, abidvi iš Vašilėnų. Garbenienės yra aukštesnis statusas, ir jau ji tampa „gerbiama“. Tai truputį kitaip išvingiuoja pasaulio linijas. Bet gandras viską atstato. Gandro lizdas, beveik gali galvoti, kad jai pakeičia Kakarykalnį, įgyja tą aukštumą, žiūrėjimą, žvilgsnį. Jis toks svarbus... Bet į tą klausimą, kurio klausei, – juodoji ir šventoji – nesiryšiu atsakyti.

Parengė Giedrė ŠMITIENĖ. Šifravo Inga BUTRIMAITĖ.

Used to the earth.

Seminar

Participants of the interdisciplinary seminar for research in indigenous culture discuss two oral history texts, published in this issue of the journal: Vyckintas VAITKEVIČIUS' conversations with the 80 year-old Central Lithuanian farmers Marija and Jonas URBONAVIČIAI and the nearly 100 year-old resident of the town of Kražiai, Juzefa RAMANAUSKAITE, about how they perceive their homeland, the landscape, the inhabited and cultivated land, why it is all dear to them. The values of a person living a traditional lifestyle are considered: understanding and expression of the concepts of beauty, freedom, sacredness. For these people, beautiful is that which is involved with sensory experiences and meaningful work: beautiful are straight furrows, when someone knows how to work the land, the black earth is beautiful. Work can be beautiful in itself, it is even perceived as a ritual. It is important that in people's stories nowhere are benefits of working the land presented as being most important. This is summarised by the words of the farmers: "the earth is our life".

It is noted that all of the historic Lithuanian fights for freedom have been associated with the struggle for their land – for the freedom to work it, to have it. Therefore, personal, inner freedom for those interviewed is inseparable from possession of the land, returning to the land, cultivation of one's own land. The concept of sacredness emerges from the stories about their homeland's landscape. It is noted that a person who lived for a long time in one place has their own sacred sites. There are different levels of sacredness. Man feels the sacredness of cultivated land because it is a food-giver, but there are also sacred hills, which are not linked to any pragmatic actions — not even brushwood can be taken from there.